Cilt/Sayı LIII **I S S N 1015-2091**

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Edebiyat Fakültesi

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Dergisi

2015-2

Kurucu:

A. Caferoğlu

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ **ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR. HAZİRAN VE ARALIK DÖNEMLERİNDE OLMAK ÜZERE YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR**

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

İSTANBUL
2016

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.--
İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1946-

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı

ISSN 1015-2091

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutded/index

1. TÜRK DİLİ – SÜRELİ YAYINLAR. 2. TÜRK EDEBİYATI.
3. DİLBİLİM.

Asos indeks
Araştırmax indeks
Ebsco indeks
LMA indeks
Ulakbim indeks
tarafından izlenmektedir.

Baskı:
İlbey Matbaa
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mustafa Özkan (Dergi Sorumlusu)
Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan
Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk
Prof. Dr. Mehmet Tekin
Doç. Dr. Abdülkadir Emeksiz

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Namık Açıkgöz
Prof. Dr. Ş. Halûk Akalın
Prof. Dr. Hasan Akay
Prof. Dr. Gülşen Seyhan Alışık
Prof. Dr. Fatih Andı
Prof. Dr. Hülya Argunşah
Prof. Dr. Mustafa Argunşah
Prof.Dr. Uwe Bläsing
Prof. Dr. Dilek Batislam
Prof. Dr. Azmi Bilgin
Prof. Dr. Orhan Bilgin
Prof. Dr. Ömür Ceylan
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler
Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk
Prof. Dr. Sebahat Deniz
Prof. Dr. Hayati Develi
Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan
Prof. Dr. Musa Duman
Prof. Dr. Metin Ekici
Prof. Dr. Nüket Esen
Prof. Dr. Mehmet Gümüşkılıç
Prof. Dr. Şeyma Güngör
Prof. Dr. Enver Halilovic
Prof. Dr. Handan İnci
Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalin
Prof. Dr. Mehmet Kara
Prof. Dr. Ahmet Kartal
Prof. Dr. Ceval Kaya
Prof. Dr. Emel Kefeli
Prof. Dr. Igor Kormuşin
Prof. Dr. Günay Kut
Prof. Dr. Sabahattin Küçük
Prof. Dr. Zuhal Kültüral
Prof. Dr. Mustafa Özkan
Prof. Dr. Nihat Öztoprak
Prof. Dr. Bengisu Rona
Prof. Dr. Gülden Sağol
Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç
Prof. Dr. Osman F. Sertkaya
Prof. Dr. Ayşe Gül Sertkaya
Prof. Dr. Tanju Oral Seyhan
Prof. Dr. Elfine Sibgatullina
Prof. Dr. A. Atilla Şentürk
Prof. Dr. Mustafa Tanç
Prof. Dr. Münevver Tekcan
Prof. Dr. Recep Toparlı
Prof. Dr. Hatice Tören
Prof. Dr. Fikret Turan
Prof. Dr. Fikret Türkmen
Prof. Dr. Abdullah Uçman
Prof. Dr. Sema Uğurcan
Prof. Dr. Hanifi Vural
Prof. Dr. Kemal Yavuz
Prof. Dr. Hüseyin Yazıcı
Prof. Dr. Muhammet Yelten
Prof. Dr. Kâzım Yetiş
Prof. Dr. Dursun Yıldırım
Prof. Dr. Nuri Yüce
Prof. Dr. Peter Zieme
Doç. Dr. Sevin Alil
Doç. Dr. Nur Gürani Arslan
Doç. Dr. Ferhat Aslan
Doç. Dr. Danuta Chmielowska
Doç. Dr. Enfel Doğan
Doç. Dr. Abdülkadir Emeksiz
Doç. Dr. Halim Kara
Doç. Dr. M. Mahur Tulum
Doç. Dr. Murat Ali Karavelioğlu
Doç. Dr. Muharrem Kaya
Doç. Dr. Hüseyin Özcan
Doç. Dr. Erdal Şahin
Doç. Dr. Orhan Yavuz
Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar

Sorumlu Müdür-Editör : Arş. Gör. Dr. İsmail Taş (Editör)
Yayıma Hazırlayan : Yard. Doç. Dr. Fırat Karagülle (Editör)
Düzelti : Arş. Gör. Dr. Ümran Yaman - Arş. Gör. Demet Çınar

Yurt Dışı Temsilcilikler ve Yurt Dışı İrtibat Noktaları:

Mısır : Arş. Gör. Sami Ahmed (Ezher Üniversitesi Diller ve Tercüme Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
Hindistan : Dr. Gous Mashkoor KHAN (Jawaharlal Nehru Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü)
Sudi Arabistan : Arş. Gör. Dr. Majed Zouba (King Saud Üniversitesi)
Rusya : Prof. Dr. Elfine Sibgatullina, Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü
Fransa : Okt. Célie Aydın; Strasbourg Üniversitesi
Hollanda : Prof. Dr. Uwe Bläsing; Leiden Üniversitesi, Hollanda

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ *Cilt / Sayı LIII*
İÇİNDEKİLER

MAKALELER

Mariana Budu	Türkçeden Rumenceye Geçen Kelimelerin Fono-Semantik Başkalaşması	1-18
Hikmet Çığlık	Azerbaycan ve Erzurum Fıkralarının Üstünlük Teorisi Kapsamında Değerlendirilmesi	19-38
Berker Keskin	"Altun Yaruk Yedinci Kitap"tan Hareketle Eski Uygur Türkçesinde Devrik Cümle Yapısı	39-52
Mustafa Özkan	Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs'ın Gülistan Tercümesinde Söz Yapımı-I	53-90
İsmail Taş	Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa bin Hacı Hüseyin el-İznikî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi	91-110
Aslı Zengin	Orhun Türkçesinde Çekim Edatları	111-136

TANITMA

Seda Aksüt	Doç. Dr. Ferhat Aslan, Çanakkale'nin Sırları: Tarihten Anlatıya Çanakkale Savaşları, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015, 375 s.	137-140

"ALTUN YARUK YEDİNCİ KİTAP"TAN HAREKETLE ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE DEVRİK CÜMLE YAPISI*

INVERTED SENTENCE IN OLD UIGHUR TURKIC DEPENDING ON ALTUN YARUK SEVENTH BOOK

Berker KESKİN**

ÖZ

Eski Uygur Türkçesi, Eski Türkçe döneminin ikinci devresini teşkil eder. Bu devrede Uygurlar, pek çok farklı kültürle tanışmış ve Çince, Sanskritçe, Tibetçe ve Toharcadan çeşitli eserleri tercüme etmişlerdir. Bunun neticesinde Türkçe yabancı dillerin etkisinde kalmış ve cümle yapısı, Orhun Türkçesine oranla bir takım yeni özellikler kazanmıştır. Cümle çeşitliliği artmış, ayrıca devrik cümleler yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu makalede genellikle yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen devrik cümle, Altun Yaruk Yedinci Kitaptan hareketle incelenmiş ve cümle örnekleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Altun Yaruk, söz dizimi, devrik cümle.

ABSTRACT

Old Uighur Turkic represents the second part of Old Turkic period. During this period, the Uighurs interacted with various new cultures. They translated literary works from Chinese, Tocharian, etc. to Turkish. As a result, the structure of Turkic began to be influenced by these languages. Although the sentence structure remained the same in general, an inverted sentence type emerged as an acceptable form. In other word, it is believed that inverted sentence emerged under the influence of foreign languages. In this article, I analyse inverted sentences and provide examples depending on seventh book of Altun Yaruk (Golden Light), which is considered one of the leading sources in Buddhistic Uighur literature

Key Words: Old Turkic, Old Uighur Turkic, Golden Light, syntax, inverted sentence

Giriş

Eski Uygur Türkçesi, Orhun Türkçesinden sonra Eski Türkçe döneminin ikinci devresini teşkil eder. Uygurların, bulunduğu bölgede başta Budizm olmak üzere Manihaizm, Hristiyanlık gibi çeşitli dinleri kabul etmesi ve bu dinlere ait olan metinleri kendi dillerine tercüme etmesi sonucu Türk dili gerek söz varlığı gerekse cümle yapısı bakımından oldukça etkilenmiştir. Çince, Toharca ve Sanskritçe gibi tercümelerin yapıldığı dillerden gelen kelimeler söz varlığını zenginleştirirken cümle yapısı konusunda da özellikle yardımcı cümleler sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. "Türk dilinin bağlayıcılı cümlelerle karşılaştığı bu ilk dönemde dikkati çeken en önemli şey, fiilimsi kuruluşların da bağlayıcılarla birlikte ana cümleye bağlanmaları ve bu yolla yeni bir cümle şekli oluşturmalarıdır."[1] Bunun yanı sıra metinlerde pek çok iç cümleyi barındıran iç içe birleşik cümlelerin ve devrik cümle kullanımının artması da dönemin Türk dilinin dikkat çeken diğer cümle bilgisi özellikleridir. Bu makalede, Budist Uygur edebiyatına ait en hacimli eserlerden biri olan Altun Yaruk'un (=*Suvarnaprabhāsa*) yedinci kitabında bulunan devrik cümleler üzerinde durulacaktır.[2] Sıralanan cümleler örnek olarak verilmiş olup bütün cümlelerin yazılmasına gerek görülmemiştir.

Devrik cümle, yüklemin cümle başında veya ortasında, diğer cümle öğelerinden önce geldiği veya onların arasında bulunduğu bir cümle çeşididir.

* Bu makale 11.01.2016 tarihinde dergimize gönderilmiş; 15.01.2016 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 23.03.2016 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Berker KESKİN, *"Altun Yaruk Yedinci Kitap"tan Hareketle Eski Uygur Türkçesinde Devrik Cümle Yapısı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt/Sayı: 53 (2015-2), İstanbul 2016, s.,39-52.

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, berker.keskin@istanbul.edu.tr

[1] Hülya Savran, "Uygurca ve Orta Türkçe Dönemindeki 'Kim'li Birleşik Cümlelerde Şartlı Yardımcı Cümleler ve Bu Cümlelerin Ana Cümleye Katılma Şekilleri", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt: 31, İstanbul 2004, s. 320.

[2] Bu makale, Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar danışmanlığında hazırlanan Altun Yaruk'un Yedinci Kitabı Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri adlı Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Bkz. Berker Keskin, *Altun Yaruk'un Yedinci Kitabı Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

Genellikle anlatıma bir canlılık ve çekicilik kazandırmak, onu tekdüze olmaktan çıkararak farklılık ortaya koymak için bilhassa manzum metinlerde devrik cümlelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Ancak Türk dilinin Eski Türkçe döneminde Orhun ve Uygur devrine ait cümlelerde devrik yapı, genellikle Türkçenin yabancı dillerle olan münasebeti ve Uygur devrindeki çoğu metinlerin tercüme olması ile açıklanmıştır. Esasında, bugün hala Türkçede kullanılan devrik cümle yapısının nasıl ve ne şekilde oluştuğu, Türkçeye ait mi yoksa tamamen yabancı dillerin etkisiyle mi oluştuğu tam olarak açıklanamamaktadır.

Türk dili araştırmacıları tarafından devrik cümle yapısı çeşitli şekillerde açıklanmış ve tanımlanmıştır. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* kitabında devrik cümle hakkında herhangi bir tanımlamada bulunmaz. Cümlenin öğelerini anlattığı bölümlerde fiilin cümlede sürekli olarak sonda olduğunu belirtir ve "Türkçede asıl unsurun tâli unsurdan sonra gelmesi prensibine uygun olarak, cümlenin esas unsuru olan fiil daima sonda bulunur."[3] der.

Tahsin Banguoğlu, devrik cümle için "Yüklemin yerinden alınıp kimseye yaklaştırılması, hatta cümlenin başına getirilmesi"[4] şeklinde bir açıklamada bulunur ve bunun yüklemde bir berkitme vurgusu ortaya koyarak ters sıra (ordre inverse) olarak tanımlandığını ve devrik cümlenin bu olduğunu ifade eder.[5]

Leyla Karahan "Yüklemi sonda bulunmayan cümleler, devrik cümlelerdir."[6] diyerek devrik cümlenin sözlü dilde daha çok kullanıldığını ifade eder.

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli, "Yüklemi sonda bulunmayan cümleye devrik cümle denir." şeklinde bir tanımlama yapar ve Türkçenin eski metinlerinde de devrik cümlelere rastlanıldığını belirterek bu tarz cümlelerin yargıya duygu değerini kazandırdığını, anlatıma sıklık sağladığını ifade eder.[7]

Günay Karaağaç, devrik cümlenin genelde sözlü dilde, şiir dilinde ve atasözlerinde görüldüğünü belirterek yüklemin sonda bulunmadığı cümle tanımlaması yapar.[8]

Eski Türkçede devrik cümlenin varlığı ve kullanımı, üzerinde durulan konulardan biridir. Talat Tekin, daha çok Eski Türkçenin ilk devresi olan Orhun

[3] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi,* Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2012, s. 399.

[4] Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri,* 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 533.

[5] Banguoğlu, *a.g.e.,* s. 534.

[6] Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi,* 20. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 100.

[7] Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi,* 2. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2009, s. 168.

[8] Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi,* 5. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul 2012, s. 250.

Türkçesinin gramer ve söz dizimi özelliklerini ortaya koyduğu *Orhon Türkçesi Grameri* adlı kitabında üç cümle örneği vererek bunlardan birinde öznenin yüklemden sonraya alındığını, diğer ikisinde ise cümlenin tümlecinin (sontakı öbeğinin) yüklemden sonraya alındığını belirtir.[9] Eski Uygurca metinlerde rastlanan devrik cümleler için ise bunların genellikle tercüme sebebiyle oluştuğu ifade edilmektedir. Kemal Eraslan, fiilin genelde cümle sonunda olduğunu ancak Uygur metinlerinin tercüme olması dolayısıyla bu kurala uyulmadığını ifade eder.[10] Şinasi Tekin ise Eski Uygur Türkçesinde yüklemin yer değiştirmesinin direkt olarak tercümeden kaynaklı olamayacağını, bunların belirli bir düzene göre yapıldığını dile getirir ve örnek olarak da önemli birinin konuştuğu kısımlarda yüklemin hareket halinde bulunmasını gösterir.[11]

Altun Yaruk Yedinci Kitap'ta kullanılan cümlelerin az bir kısmı devrik cümle karakteri taşımaktadır. Bunlar kendi içerisinde bir sınıflandırılmaya tabi tutulduğunda karşımıza şu sonuç çıkmaktadır:

1. Cümle öğelerinin yeri bakımından devrik cümleler

a. Zarf unsuru yüklemden sonra gelen cümleler,

b. Nesne unsuru yüklemden sonra gelen cümleler,

c. Yer tamlayıcısı unsuru yüklemden sonra gelen cümleler,

ç. Özne unsuru yüklemden sonra gelen cümleler,

d. Birden fazla öğesi yüklemden sonra gelen cümleler.

2. Birleşik cümlelerde yan cümle öğelerinin yeri bakımından devrik cümleler.

1. Cümle Öğelerinin Yeri Bakımından Devrik Cümleler

a. Zarf Unsuru Yüklemden Sonra Gelen Cümleler:

Metindeki devrik cümleler arasında en fazla zarf unsurunun sonda bulunduğu cümleler yer almaktadır. Bu zarflar, *durum zarfı* olarak görev yaparak bir anlamda yüklemi nitelerler.

Antag ol antag ol k(a)ltı s(e)n ötünmiş teg. *VII 2b 462*/16-17

(Senin arz ettiğin gibi öyledir.)

[9] Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri,* 3. Baskı, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul 2003, s. 211.

[10] Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 524.

[11] Şinasi Tekin, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı, 2. Cilt,* 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 75.

Burkan bahşımız bolarnı kėrtgünç kөŋülin osẓunlar korkınç sėzik kılmatın. *VII 14b 486*/1-3

(Buda efendimiz bunları imanlı gönülle korku ve endişe duymadan kurtarsın.)

Montada ulatı ülgüṣüz sanṣız eḍgü erdem[i] ėyin kelgey olarnıŋ kөŋüldeki küsüşçe. *VII 15a 487*/1-3

(Bundan dolayı ayrıca sayısız iyilik ve fazilet onların gönlündeki arzu kadar gerçekleşecektir.)

Üç yėti kün ertginçe өŋreki d(a)r(a)nıg sözlezün tėtrü körüp körkümin sarasvaṭi üskinte. *VII 15a 487*/17-20

(Üç tane yedi gün geçince Sarasvati'nin huzurunda güzelliğimi iyice görüp önceki daranıyı söylesin.)

Udaçı erür siz ür üdün. *VII 17a 491*/10-11

(Daima muktedirsiniz.)

Yme birkerü kamag t(e)ŋri kızları üḍün üḍün yıgılurlar ince k(a)ltı taluy ögüz çıẓıgıŋa ü[ner t]eg. *VII 17a 491*/19-22

(Yine bütün Tanrıçalar, zaman zaman tıpkı okyanus kıyısında ortaya çıkar gibi birlikte toplanırlar.)

Buyanlı bilge biligli y(a)rukın aṭıŋız küŋüz tolmış ol ince k(a)ltı saṭıgsız ulug erdini monçuk teg. *VII 19a 495*/13-15

(Adınız şanınız paha biçilemeyen büyük mücevher gibi sevap ve hikmet ışığıyla dolmuştur.)

Hormuzta ulatı t(e)ŋriler tapıg udug kılurlar kamagun birkerü ögerler umug ınag tutmaktın. *VII 19b 496*/16-19

(Hormuzta ve diğer Tanrılar hürmet ederler, hepsi birlikte umut ederek överler.)

b. Nesne Unsuru Yüklemden Sonra Gelen Cümleler:

Zarf unsurunun sonda bulunduğu devrik cümlelerden sonra en fazla nesne unsurunun sonda bulunduğu devrik cümleler görülmektedir. Bu nesnelerin büyük çoğunluğu belirtme hal eki alarak cümleye katılmışlardır. Belirtisiz nesne, yalnızca iki cümlede tespit edilmiştir.

Edgü tėtyük nom erdinig ançulayu ok sakınzun tözleriŋe yaraşı dyanta ögretindeçi ertükin bölüklerin yörügin. *VII 14a 485*/4-7

(İyi denen kanun mücevherini ve yaradılışlarına yakışan meditasyonda öğrenilecek aşamaları, yorumları öylece düşünsün.)

Yėtizi üze tüz örtdi üç miŋ ulug miŋ yėrtinçüg. *VII 14a 485*/20-21

(Genişliğiyle sayısız yeryüzünü dümdüz örttü.)

K(a)ltı nomça beḍiẓetsün meniŋ et'özüm ėṭigin. *VII 15b 488*/2-3

(Aynı şekilde benim bedenimin güzelliğini kanuna göre resmetsin.)

Amtı m(e)n ikileyü yėrtinçülüg kėrtüke tayanıp tılaŋurmak erkligi sarasvaṭi atl(ı)g t(e)ŋri kızın ögeyin anıŋ edgüsin. *VII 15b 488*/22-*VII 16a 489*/1

(Ben şimdi ikinci olarak yeryüzü gerçeğine dayanıp hitabet sahibi Sarasvati adlı Tanrıçayı, onun iyiliğini öveyim.)

Silkmiş ulug çaŋıŋıztın ünmiş ünnüŋ tikisin vint tagdakı kuvragıŋız barça eşidür yaŋkusın. *VII 16b 490*/17-20

(Vint dağındaki cemaatiniz sallanmış yüce çanınızdan yükselen sesin yankısını tamamen duyar.)

'En mıntın yek içgek kuş keyikler kuvragınıŋ kamagnıŋ barça kanturur siz kөŋüldeki küsüşin. *VII 18a 493*/5-8

(Hatta Şeytan ve hayvan topluluğunun hepsinin gönlündeki arzusunu tamamen giderirsiniz.)

Anın amtı öger m(e)n alkuka yėg aḍrukug alku tınl(ı)glar küsüşin kanturgalı udaçıg. *VII 19a 495*/15-18

(Onun için herkesten üstün olanı, bütün canlıların arzusunu gidermeye muktedir olanı överim.)

Tespit edilen belirtisiz nesneli cümleler şunlardır:

Erklig kannıŋ ekesi ürüg uẓaṭı keḍer siz kök өŋlüg bındatu ton. *VII 16a 489*/20-21

(Güç hükümdarının ablası, daima mavi renkli ipek elbise giyersiniz.)

Ėligiŋizte tutyuk siz ok ya kılıç uruŋu baltu v(a)çir çakır ulatı uruk. *VII 19b 496*/8-10

(Elinizde ok, yay, kılıç, kamçı, balta, şimşek, disk ve halat tutarsınız.)

c. Yer Tamlayıcısı Unsuru Yüklemden Sonra Gelen Cümleler:

Bazı devrik cümlelerde de yer tamlayıcısı unsuru cümle sonunda yer alır. Diğer cümle unsurlarının birleşik cümlelerde bulunan yan cümlelerde sonda bulunabilmesine rağmen yer tamlayıcısı için böyle bir kullanım şekli tespit edilememiştir.

Sogançıg tatıglıg savıŋızını buşı bėriŋ kamagka. *VII 12b 482*/10-11

(Herkese sevimli ve tatlı sözünüzü sadaka olarak verin.)

Anta basa ınanzun üç erdini kuṭıŋa. *VII 13b 484*/5-6

(Ondan sonra üç mücevher saadetine inansın.)

Yinçürü yükünzün burkanka nom erdini kuṭıŋa bodis(a)t(a)vlar ulatı pratyikabutlar arhantlarka. *VII 13b 484*/8-11

(Buda'ya, kanun mücevheri saadetine, Bodisatvalar, Pratyikabutlar ve Arhantlara saygıyla secde etsin.)

Anta basa yükünsün ezrua hormuzta t(e)ŋrilerke yėrtinçü yėr suv küẓetçi tört m(a)haraaç t(e)ŋrilerke takı yme bar erser ç(a)hşap(u)dlıg eḍgülerke. *VII 13b 484*/11-15

(Ondan sonra Tanrı Ezrua ve Hormuzta'ya, yeryüzünü gözeten dört Tanrı Maharaç ve yine varsa ahlak sahibi iyilere secde etsin.)

Alku tınl(ı)g oglanı imerigme kamagka turgurzunlar edgü ögli y(a)rlıkançuçı köŋül olarka. *VII 13b 484*/22-*VII 14a 485*/1

(Tüm insanlar herkese iyi düşünceli, merhametli bir gönül beslesinler.)

T(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan lakşanın altun öŋlüg et'özin ögin köŋülin saçmatın yügerü sakınzun üskinte. *VII 14a 485*/1-4

(Tanrı Tanrısı Buda'nın alametini, altın renkli bedenini, düşüncesini, gönlünü dağıtmadan huzurunda dosdoğru düşünsünler.)

Söki arjılar birle bir yaŋlıg meŋün turur siz yėrtinçüte. *VII 18a 493*/10-12

(Kadim azizlerle bir gibi yeryüzünde ebedî kalırsınız.)

Yükünmekin yükünür m(e)n yėrtinçüniŋ yėgiŋe. *VII 19a 495*/3-4

(Yeryüzünün en iyisine saygıyla secde ederim.)

ç. Özne Unsuru Yüklemden Sonra Gelen Cümleler:

Özne, diğer cümle unsurlarına oranla devrik cümleler arasında yüklemden sonra en az gelen unsur olarak karşımıza çıkar.

Kayular ol iki kırk türlüg otlar. *VII 9a 475*/18-19

(Otuz iki çeşit bitki hangileridir?)

Yumşak otın tügüglüg tonunŋuz ol keḍgülük. *VII 12b 482*/3-4

(Giyilecek, yumşak bitki ile örülü elbisenizdir.)

Bir adakın yıkıglıg orununŋuz ol turguluk. *VII 12b 482*/4-5

(Durulacak, bir ayak ile yüklenilen yerinizdir.)

Kutı buyanı asılgay bilge biligi üsdelgey oḍgurak bütgey bo işi. *VII 14b 486*/18-20

(Saadeti artacak, hikmeti çoğalacak, bu işi tamamen bitecek.)

Birök yana küseser aṭ küü yme bütgey köŋülçe oḍgurak bütgey bo işi. *VII 14b 486*/22-24

(Şayet yine şan şöhret arzu ederse de bu işi gönlüne göre tamamen bitecek.)

Yme mėni körgeli küseser ötrü kangay küsüşi. VII 15a 487/16-17

(Yine beni görmeyi isterse bu arzusu tatmin olacak.)

Yok artdaçı siznite. *VII 17a 491*/7

(Sizden üstün olan yoktur.)

d. Birden Fazla Öğesi Yüklemden Sonra Gelen Cümleler:

Altun Yaruk Yedinci Kitap'ta bulunan bazı devrik cümleler ise yüklemden sonra iki veya üç öğe getirilmek suretiyle kurulmuştur. Nesne+zarf veya zarf+nesne kalıpları ön plana çıkmaktadır.

Anta ok bulgay sėziksiz dyan bilge bilig ikegüni. *VII 14a 485*/12-14

(Orada şüphesiz meditasyon ve hikmeti, her ikisini de bulacak.)

Bulgay kopta d(a)r(a)nı tėgme edremig. *VII 14a 485*/14-15

(Daranı denen erdemi tamamen bulacak.)

Y(a)rlıkadı nomlarıg yaŋku ün teg kurugın kök kalık teg ilinçsiz yapşınmaksız tözlügin. *VII 14b 486*/3-5

(Kanunları ses gibi kuru olarak, gökyüzü gibi bağlantısız bir temelle buyurdu.)

Birök körser m(e)n tapınmışın sarasvati t(e)ŋrike azu körser m(e)n tıtsılarıg bahşısı ėyin boşgunmışıg bėrgey m(e)n kiẓlençü törüg boşgungalı kılgalı. *VII 14b 486*/8-13

(Şayet Tanrıça Sarasvati'ye hizmet ettiğini görsem veya öğrencileri, öğretmenleri sayesinde öğrenenleri görsem öğrenmeleri için gizli yasayı vereceğim.)

Üḍ kolu ėyin ançulayu ok assun tütsü(RW)g esriŋü pra küsetriler içinte saçıp türṭüp yıḍ yıpar. *VII 15a 487*/11-13

(Zaman vasıtasıyla içinde güzel kokular saçarak öylece alaca güneşlikler assın.)

Tapınzunlar burkanka antaḍa basa maŋa. *VII 15a 487*/14-15

(Buda'ya, ondan sonra bana hizmet etsinler.)

Uẓatı tutar siz ikidin künli aylı uçrugug. *VII 16b 490*/21-23

(Her iki taraftan güneş ve ay bayrağını tutarsınız.)

Aẓu yme bekleser ėligler begler kıy(ı)ṭı üze aẓu yme tuşdukta yagılar adası üze ölümke kimler birök bir köŋülin nomug tutsar siziŋe kutrulurlar korkınçtın ol emgektin sėziksiz. *VII 18b 494*/7-14

(Kimler hükümdar cezası ile beklese veya düşman tehlikesi ile ölüm korkusuna düşse bir gönül ile kanunu sizin için yerine getirirse şüphesiz o korku ve eziyetten kurtulurlar.)

2. Birleşik Cümlelerde Yan Cümle Öğelerinin Yeri Bakımından Devrik Cümleler

Bazı şartlı birleşik cümlelerin kendisi devrik olduğu gibi şartlı yapıyı barındıran yan cümleler de devriktir. Bunun yanında kurallı olan bazı şartlı birleşik cümlelerde de şartlı yapı olan yan cümlenin devrik özellik taşıdığı görülür.

Birök körser m(e)n tapınmışın sarasvati t(e)ŋrike azu körser m(e)n tıtsılarıg bahşısı ėyin boşgunmışıg bėrgey m(e)n kiẓlençü törüg boşgungalı kılgalı. *VII 14b 486*/8-13

(Şayet Tanrıça Sarasvati'ye hizmet ettiğini görsem veya öğrencileri, öğretmenleri sayesinde öğrenenleri görsem öğrenmeleri için gizli yasayı vereceğim.)

devrik cümlesinin şartlı kısmı:

körser m(e)n tapınmışın sarasvati t(e)ŋrike: I. devrik şart unsuru

(Tanrıça Sarasvati'ye hizmet ettiğini görsem...)

körser m(e)n tıtsılarıg bahşısı ėyin boşgunmışıg: II. devrik şart unsuru

(Öğrencileri, öğretmenleri sayesinde öğrenenleri görsem...)

Birök usar monılayu bo törüçe yorıgalı oḍgurak bütgey bo işi. *VII 15a 487*/3-5

(Şayet bu şekilde bu yasaya göre hareket edebilirse bu işi tamamen bitecek.)

devrik cümlesinin şartlı kısmı:

usar monılayu bo törüçe yorıgalı: Devrik şart unsuru

(Bu şekilde bu yasaya göre hareket edebilirse...)

Ançata kanmaz erser küsüşi üç ay töni kaṭıglanzun. *VII 15b 488*/10-11

(Arzusu öylece tatmin olmazsa üç ay boyunca gayret etsin.)

kurallı cümlesinin şartlı kısmı:

ançata kanmaz erser küsüşi: Devrik şart unsuru

(Arzusu öylece tatmin olmazsa...)

Neçe bar erser yalaŋuknuŋ alp bütürgülük iş köḍüg emgeksizin t(e)rkkeye bütürür siz işlerig. *VII 17b 492*/19-22

(İnsanın zor yapılacak ne kadar işi varsa bunları eziyetsiz çabucak bitirirsiniz.)

devrik cümlesinin şartlı kısmı:

neçe bar erser yalaŋuknuŋ alp bütürgülük iş köḍüg: Devrik şart unsuru

(İnsanın zor yapılacak ne kadar işi varsa...)

Kopdın körser yėrtinçüte aḍurmakka tegmişlerig 'eŋ mıntın altı kat amranmak uguş t(e)ŋri yėrinte yalıŋuz siz t(e)ŋri kızı aglatı artuk kükülmüş siz. *VII 18a 493*/15-20

(Ey Tanrıça, yeryüzünde hatta altı kat hırs dünyasının Tanrı yerinde ayırt etmeye ulaşanlara baksanız yalnız siz fazlasıyla övülmüşsünüz.)

kurallı cümlesinin şart unsuru:

kopdın körser yėrtinçüte aḍurmakka tegmişlerig: Devrik şart unsuru

(Yeryüzünde ayırt etmeye ulaşanları tamamen görseniz...)

Sünüş çerig içinte korkınçta turmış tınl(ı)glarıg aẓu yme körser siz ootlug karımta tüşdeçilerig keçiglerte alp yėrte ėlçi ogrı üze aḍakmışlarıg olarnıŋ barça uyur siz korkınçların kėtergeli. *VII 18a 493*/22-*VII 18b 494*/7

(Savaşta korkmuş canlıları veya ateşli çukura düşecekleri, geçitlerde zor yerlerde haydut yüzünden tehlikeye düşenleri görseniz onların korkularını gidermeye tamamen muktedirsiniz.)

devrik cümlesinin şartlı kısmı:

sünüş çerig içinte korkınçta turmış tınl(ı)glarıg aẓu yme körser siz ootlug karımta tüşdeçilerig keçiglerte alp yėrte ėlçi ogrı üze aḍakmışlarıg: Devrik şart unsuru

(Savaşta korkmuş canlıları veya ateşli çukura düşecekleri, geçitlerde zor yerlerde haydut yüzünden tehlikeye düşenleri görseniz...)

Buraya kadar incelenen devrik cümlelerde u- *"gücü yetmek, muktedir halde olmak"*, küse- *"arzu etmek, istemek, dilekte bulunmak"*, ve kör- *"görmek"* fiillerinin kullanılışları dikkat çekmektedir.

u- fiilinin -gAlI zarf-fiil ekiyle fiil+yardımcı fiil şeklinde bir birleşik fiil grubu oluşturduğu görülmektedir. Ancak bu şekildeki yapıların gerek cümle içinde gerekse yan cümle içinde kullanımlarında *u-* yardımcı fiili söz diziminde önce yer alarak ardından *-gAlI* ekli asıl fiil unsuru getirilir. Bu fiilin cümlelerde büyük çoğunlukla bahsedilen şekilde kullanılıyor olması, fiilin anlamını pekiştirmek, onu cümlede daha belirgin bir konuma getirmek olarak ifade edilebilir:

Birök usar monılayu bo törüçe yorıgalı oḍgurak bütgey bo işi. *VII 15a 487*/3-5

(Şayet böylece bu yasaya göre hareket etmeyi başarabilirse bu işi tamamen bitecek.)

Közünüz üze uyur siz kördeçilerig korkıtgalı. *VII 16a 489*/23-24

(Görenleri korkutmaya gözünüz ile muktedirsiniz.)

Uyur siz uẓatı utgalı. *VII 19b 496*/3

(Daima yenmeye muktedirsiniz.)

Ayrıca, tıpkı *u-* fiili gibi *küse-* ve *kör-* fiilleri de cümle içerisinde büyük çoğunlukla nesneden önce kullanılarak bulunduğu cümlenin veya yan cümlenin devrik yapıya dönüşmesine neden olmaktadır:

Kayu kişi küseser kamagta yėg üsdünki biligig bir uçlug köŋülin süzülüp tutmış k(e)rgek boo törüg. *VII 14b 486*/15-18

(Hangi kişi herşeyden üstün bilgiyi arzu ederse bu kanunu bir amaçlı gönül ile süzülüp tutması gerek.)

Birök küseser ed tavar üküş bolgay tapınça. *VII 14b 486*/21-22

(Şayet mal mülk isterse hizmet ettiğince çok olacak.)

Birök yana küseser aṭ küü yme bütgey köŋülçe oḍgurak bütgey bo işi. *VII 14b 486*/22-24

(Şayet yine şan şöhret isterse de bu işi gönlüne göre tamamen bitecek.)

Kimler birök küseser sarasvaṭi t(e)ŋrig öṭüngeli bo d(a)r(a)nılıg ögdi üze padakların uz tutup *taŋda sayu arıg süzük kėrtgünç köŋülin sözlezün. VII 20a 497/1-5*

(Şayet kimler Tanrıça Sarasvati'ye ricada bulunmayı arzu ederse bu daranılı övgü ile şiirlerini ustaca öğrenip tan vakti zikrederek temiz, imanlı gönülle söylesin.)

Sonuç

Eski Uygur Türkçesinin cümle yapısının, metinlerin tercüme yoluyla oluşturulması dolayısıyla genellikle Türk dilinin cümle yapısına uygun olmadığı şeklindeki düşünce burada yapılan cümle incelemeleri ile örtüşmemektedir. Zira *Altun Yaruk Yedinci Kitap*'taki cümleler tasnif edildiğinde cümlelerin %80'inin kurallı olduğu görülmektedir.

Tespit edilen devrik cümleler arasında zarf unsurunun sonda bulunduğu cümleler başta gelir. Zarfın yüklemden sonra yer alması ile bir anlamda cümleye bir bitimsizlik izlenimi kazandırılmak istenmiştir. Nesnenin sonda bulunduğu devrik cümlelerde ise nesne çoğunlukla belirtme hal eki alarak cümleye katılmıştır. Yüklemden sonra gelen öğelerin kullanım sıklığı zarf ve nesneden sonra sırası ile yer tamlayıcısı ve öznedir.

Küse-, *u-* ve *kör-* fiillerinin cümlelerde, yan cümlelerde ve eylemsi gruplarında çoğunlukla sonda kullanılmasından kaçınılmış ve kendilerinden sonra ya birleşik fiil grubu oluşturdukları fiiller ya da etkiledikleri nesneler yer almıştır.

Dikkat çeken bir diğer özellik, karşılıklı konuşmaya dayanan ve soru-cevap formunda ilerleyen metinde devrik cümlelerin Buda ve Sarasvati gibi Budizm'in önemli şahsiyetlerini nitelemesi, içerik bakımından onlara ithafen kurulmuş olmasıdır. Yine bu şahsiyetlerin kendilerine ait olan cümleler de devrik bir yapı arz eder.

Bazı birleşik fiil unsurlarının art arda yazılmaması veya cümlelerde farklı noktalarda bulunması dışında devrik cümlelerin kuruluş şekli, günümüzdeki devrik cümle kuruluşlarından çok da farklı değildir. Yüklemin cümle sonunda veya cümle başında herhangi bir yerde bulunması, Türkçenin buna müsaade eden hareketli bir söz dizimine sahip olması ile yakından alakalıdır. Orhun Türkçesinde neredeyse hiç görülmeyen devrik cümle yapısı gerek yapılan tercümelerin etkisi gerekse Türkçenin hareketli bir söz dizimine sahip olması dolayısıyla Eski Uygur Türkçesinden itibaren Türk diline yerleşmiş ve günümüzde halen kullanılarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri,* 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish,* Oxford 1972.

Çetin, Engin, *Altun Yaruk Yedinci Kitap,* Karahan Kitabevi, Adana 2012.

Doğan, İsmail; Usta, Zerrin, *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı,* Altınpost Yayıncılık, Ankara 2014.

Edgerton, Franklin, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary, Volume II Dictionary,* 6. Baskı, Motilal Banarsidass Publishers, Delhi 1993.

Eraslan, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi,* Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul 2012.

Hacıeminoğlu, M. Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Metinlerden Zamanımıza Kadar),* 3. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1984.

Karaağaç, Günay, *Türkçenin Söz Dizimi,* 5. Baskı, Kesit Yayınları, İstanbul 2012.

Karahan, Akartürk, *Eski Uygurcada Bağlaçlar,* Grafiker Yayınları, Ankara 2014.

Karahan, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi,* 20. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.

Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Keskin, Berker, *Altun Yaruk'un Yedinci Kitabı Üzerine Söz Dizimi İncelemeleri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

Li, Yong-Song, *Türk Dillerinde Sontakılar,* Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40, İstanbul 2004.

Müller, F.W.K., *Uigurica I,* Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1908.

Özkan, Mustafa; Sevinçli, Veysi, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi,* 2. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul 2009.

Savran, Hülya, "Uygurca ve Orta Türkçe Dönemindeki 'Kim'li Birleşik Cümlelerde Şartlı Yardımcı Cümleler ve Bu Cümlelerin Ana Cümleye Katılma Şekilleri", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* Cilt: 31, İstanbul 2004, s. 319-336.

Tekin, Şinasi, "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı, 2. Cilt,* 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 69-119.

---------- "Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten,* Ankara 1965, s. 35-63.

Tekin, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri,* 3. Baskı, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul 2003.